KUTUBXONA XIZMATLARINI AVTOMATLASHTIRISH: IMKONIYATLAR VA MUAMMOLAR.

Farog‘at Soatova
Sharof Rashidov tumani axborot kutubxona markazida bo‘lim rahbari.
Tel: +998991735994

Annotattsiya: Ushbu maqolada kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish jarayoni va uning zamonaviy kutubxonachilik sohasidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Avtomatlashtirish imkoniyatlari, shu jumladan raqamli kataloglar, elektron resurslar, masofaviy xizmatlar va ilg‘or axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) qo‘llanilishi yoritiladi. Shuningdek, avtomatlashtirish jarayonida yuzaga keladigan texnik, moliyaviy va inson omillariga bog‘liq muammolar ko‘rib chiqilib, ularning yechimlari bo‘yicha takliflar beriladi.

Kalit so‘zlar: kutubxona xizmatlari, avtomatlashtirish, raqamli kutubxona, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT), elektron katalog, masofaviy xizmatlar, kutubxonachilar malakasi, dasturiy ta’minot, ilg‘or texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс автоматизации библиотечных услуг и его значение в современной библиотечной сфере. Освещаются возможности автоматизации, включая цифровые каталоги, электронные ресурсы, дистанционные услуги и применение передовых информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Также рассматриваются технические, финансовые и человеческие факторы, вызывающие проблемы в процессе автоматизации, и предлагаются решения по их устранению.

Ключевые слова: библиотечные услуги, автоматизация, цифровая библиотека, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), электронный каталог, дистанционные услуги, квалификация библиотекарей, программное обеспечение, передовые технологии.

Annotation: This article analyzes the process of automating library services and its significance in the modern field of librarianship. The possibilities of automation are highlighted, including digital catalogs, electronic resources, remote services, and the application of advanced information and communication technologies (ICT). Additionally, technical, financial, and human factors-related problems that arise during the automation process are examined, and proposals for their solutions are provided.

Keywords: library services, automation, digital library, information and communication technologies (ICT), electronic catalog, remote services, librarian qualifications, software, advanced technologies.

ISSN 3030-3907

Kirish

Zamonaviy jamiyatda axborotning roli tobora ortib borayotgan bir davrda kutubxonalar nafaqat kitob saqlanadigan joy, balki bilim, ma’naviyat, madaniyat va raqamli axborot resurslariga keng kirish imkonini beruvchi muhim ijtimoiy institut sifatida e’tirof etilmoqda. Kutubxona xizmatlari har bir shaxsning intellektual rivojlanishi, ta’lim olishi, mustaqil bilim egallashi hamda ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishida muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda kutubxonalar klassik shakldagi xizmatlar bilan bir qatorda, zamonaviy texnologiyalarga asoslangan interaktiv, raqamli va masofaviy xizmatlar orqali foydalanuvchilarga yanada qulay va tezkor axborot olish imkoniyatini yaratmoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimi, ilm-fan va madaniyat sohalarida kutubxona xizmatlarining ahamiyati beqiyosdir.

Kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish esa ushbu institutlarning zamon talablariga mos ravishda rivojlanishini ta’minlab, axborotni boshqarish, saqlash va yetkazish jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtiradi. Shu bois, ushbu maqolada kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish jarayonining imkoniyatlari, mavjud muammolari va ularning yechimlariga alohida e’tibor qaratiladi.

So‘nggi o‘n yilliklarda raqamlashtirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) jadal rivojlanishi kutubxonachilik sohasini tubdan o‘zgartirdi.

An’anaviy kutubxona faoliyati — ya’ni kitoblarni saqlash, foydalanuvchilarga kitoblarni berish va o‘quv zalida xizmat ko‘rsatish kabi funksiyalar bilan cheklanib qolmay, bugungi kunda ko‘plab yangi raqamli xizmatlar bilan boyitilmoqda.

Raqamlashtirish kutubxona fondlarining xavfsizligini ta’minlash, ularni keng ommaga taqdim etish va uzoq muddatli saqlanishini kafolatlashda muhim vosita hisoblanadi. Noyob qo‘lyozmalar, arxiv hujjatlari, eski bosma adabiyotlarning raqamli formatga o‘tkazilishi orqali ularning jismoniy yaroqliligini asrab qolish mumkin bo‘ladi. Shu bilan birga, foydalanuvchilar bu materiallarga geografik joylashuvdan qat’i nazar, onlayn tarzda kirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Axborot texnologiyalari esa kutubxonachilikda xizmat ko‘rsatish jarayonlarini avtomatlashtirish, foydalanuvchilarga axborotni tezkor qidirib topish, kutubxona fondini boshqarish, statistik ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish kabi ko‘plab funksiyalarni soddalashtiradi. Masalan, elektron kataloglar, onlayn ma’lumot bazalari, masofaviy buyurtma tizimlari, raqamli kutubxonalar va mobil ilovalar kutubxona xizmatlarining sifati va qulayligini oshirmoqda.

Zamonaviy kutubxonachilik sohasida avtomatlashtirish jarayoni dolzarb va muqarrar yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Texnologik rivojlanish shiddati,

ISSN 3030-3907

foydalanuvchilarning axborotga bo‘lgan ehtiyoji va kutubxonalardan kutayotgan xizmat sifati kundan-kunga o‘zgarib bormoqda. Shunday sharoitda kutubxona xizmatlarini an’anaviy, qo‘lda boshqarish orqali ushbu talablarni to‘liq qondirish tobora qiyinlashmoqda. Shu sababli, kutubxona faoliyatini avtomatlashtirish nafaqat texnik, balki strategik zaruratga aylangan.

Avtomatlashtirish kutubxona ish faoliyatining deyarli barcha jihatlariga – fondni yuritish, kataloglashtirish, kitob berish va qaytarish, foydalanuvchilar bilan ishlash, statistika yuritish, hisobot tayyorlash kabi jarayonlarga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Avval qo‘lda bajariladigan ko‘plab operatsiyalar hozirda maxsus dasturiy ta’minotlar yordamida tez, aniq va xatosiz amalga oshirilmoqda. Bu esa inson omiliga bog‘liq xatolarni kamaytiradi, ish samaradorligini oshiradi va kutubxonachilarning vaqtini tejaydi.

Bundan tashqari, foydalanuvchilarning kutubxona xizmatlaridan foydalanishdagi talab va odatlari ham o‘zgarib bormoqda. Ular kutubxonaga tashrif buyurmasdan turib, internet orqali kitoblar katalogini ko‘rish, buyurtma berish, raqamli resurslarga ulanish, xizmatlar holatini kuzatish imkoniyatiga ega bo‘lishni istashadi. Bu esa xizmatlar avtomatlashtirilgan bo‘lishini talab etadi.

Shu nuqtai nazardan qaralganda, avtomatlashtirish kutubxonalarni nafaqat ichki boshqaruv jihatidan, balki foydalanuvchiga yo‘naltirilgan xizmatlar ko‘rsatishda ham zamonaviy va raqobatbardosh institutga aylantiradi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalari, ilmiy markazlar, axborot-kutubxona tarmoqlari uchun avtomatlashtirish bilim almashinuvi va ilmiy tadqiqotlar samaradorligini oshirishda muhim vositadir.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish jarayonining mohiyatini, zamonaviy texnologiyalar orqali yaratilgan imkoniyatlarni, shuningdek, mavjud muammolarni tahlil qilish hamda bu boradagi taklif va tavsiyalarni ilgari surishdan iborat.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

- kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirishning nazariy asoslarini yoritish;
- avtomatlashtirish texnologiyalarining kutubxona faoliyatiga ta’sirini tahlil qilish;
- kutubxonalarda avtomatlashtirilgan xizmatlarning amaliy imkoniyatlarini ko‘rsatish;
- avtomatlashtirish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash va ularning sabablari ustida fikr yuritish;

Kutubxona xizmatlari – bu foydalanuvchilarga axborot, ma’lumot va bilim resurslarini taqdim etish bilan bog‘liq faoliyatlar majmuasidir. Ular kutubxonaning asosiy funksiyalarini amalga oshirishga xizmat qiladi va jamiyatda axborot tarqatish, ma’naviy-ma’rifiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi.

ISSN 3030-3907

Kutubxona xizmatlari ikki asosiy guruhga bo‘linadi:

An’anaviy xizmatlar – kitoblarni o‘quv zalida o‘qish, fonddan kitoblar olish, bibliografik maslahatlar berish, kataloglar orqali axborot qidirish;

Zamonaviy (raqamli) xizmatlar – elektron katalog, masofaviy buyurtma, onlayn kutubxonalar, raqamli arxivlar, elektron hujjatlar bilan ishlash, mobil ilovalar orqali xizmat ko‘rsatish.

Bugungi kunda kutubxona xizmatlari raqamli vositalar orqali taklif etilayotgani sababli, ularning sifati, tezligi va interaktivligi avtomatlashtirish darajasiga bevosita bog‘liqdir.

Avtomatlashtirish – bu inson ishtirokini minimal darajaga kamaytirgan holda texnik va dasturiy vositalar yordamida kutubxona faoliyatining turli jarayonlarini boshqarish tizimidir. Bu jarayon kutubxonaning umumiy boshqaruv tizimidan tortib, foydalanuvchilarga xizmat ko‘rsatishgacha bo‘lgan barcha bosqichlarni qamrab oladi.

Avtomatlashtirish kutubxona faoliyatini takomillashtirish, ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash, xizmat ko‘rsatishda xatoliklarni kamaytirish, foydalanish statistikasi va foydalanuvchi ehtiyojlarini tahlil qilish imkonini yaratadi. Shuningdek, fond harakati (kitob olish va qaytarish), kataloglashtirish, foydalanuvchi bazasini yuritish kabi asosiy jarayonlar tez, ishonchli va samimiy bajariladi.

Shu tariqa, avtomatlashtirish kutubxonalarni faqatgina axborot manbai emas, balki zamonaviy, xizmatga yo‘naltirilgan, yuqori darajadagi interaktiv axborot muassasasi sifatida shakllantiradi.

Hozirgi kunda kutubxonalar uchun mo‘ljallangan maxsus avtomatlashtirilgan dasturiy vositalar keng qo‘llanilmoqda. Ular orqali kutubxona fondini yuritish, elektron katalog yaratish, foydalanuvchi ma’lumotlar bazasini boshqarish va xizmatlarni raqamli ko‘rinishda taqdim etish imkoniyati yaratiladi. Eng ko‘p ishlatiladigan tizimlarga quyidagilar kiradi:

KOHA (Integrated Library System) – ochiq kodli, dunyo bo‘yicha eng ko‘p tarqalgan kutubxona tizimi. Elektron katalog, foydalanuvchi hisoblari, onlayn buyurtma va statistika imkoniyatlariga ega.

IRBIS – Rossiyada keng tarqalgan tizim bo‘lib, ilmiy va akademik kutubxonalar uchun mos.

ExLibris Alma va Primo – katta hajmdagi fondlarga ega universitet kutubxonalari uchun qulay, bulut texnologiyalari asosida ishlaydi.

Mazkur tizimlar foydalanuvchilarga 24/7 rejimda xizmat ko‘rsatishga, axborot qidiruvini soddalashtirishga, xizmatlar sifatini oshirishga xizmat qiladi.

ISSN 3030-3907

Rivojlangan davlatlar tajribasida kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish tizimli, uzluksiz va foydalanuvchi markazli yondashuv asosida olib borilmoqda.

Masalan:

AQSh va Yevropa davlatlarida raqamli kutubxonalar foydalanuvchilarning barcha ehtiyojlarini qamrab oluvchi integratsiyalashgan xizmatlarni taqdim etadi. Ular sun'iy intellekt asosida tavsiya tizimlari, QR-kodli kirish, bulutli saqlash va onlayn hujjat tahlili funksiyalarini joriy etgan.

Janubiy Koreya va Yaponiyada kutubxonalarda avtomatlashtirish faqat texnik vosita emas, balki xizmat ko‘rsatish madaniyatining bir qismi sifatida qaraladi. Ular foydalanuvchilarning turli ehtiyojlariga mos mobil platformalarni ishlab chiqishgan.

Skandinaviya mamlakatlari kutubxonalarida avtomatlashtirish ekologik, ijtimoiy va inklyuziv xizmatlar bilan uyg‘unlashtirilgan. Avtomatik kutubxona kiosklari, robotlashtirilgan kutubxona xodimlari va AI yordamchilari mavjud.

Elektron kataloglar kutubxona fondlarining raqamli ko‘rinishi bo‘lib, foydalanuvchilarga axborot manbalarini tez va samarali qidirish imkonini yaratadi. An'anaviy qog‘oz kartotekalardan farqli o‘laroq, elektron kataloglar keng qidiruv funksiyalariga ega bo‘lib, foydalanuvchi kalit so‘z, muallif, mavzu, nashriyot yili kabi parametrlar bo‘yicha qidiruvni amalga oshirishi mumkin.

Elektron kataloglarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- ma'lumotlarni real vaqt rejimida yangilash va foydalanishga taqdim etish;
- foydalanuvchilarga masofadan turib kutubxona resurslari haqida to‘liq ma'lumot olish imkoniyati;
- qidiruv natijalarini filtrlash va saralash imkoniyati;
- foydalanuvchi uchun qulay interfeyslar, ko‘p tilda qo‘llab-quvvatlash;
- kitoblarni buyurtma qilish va bron qilish imkoniyatlari.

Shu orqali elektron kataloglar kutubxona xizmatlarini yanada shaffof, tezkor va qulay qiladi.

Avtomatlashtirish jarayonida kutubxonalarda elektron resurslardan foydalanish kengayadi. Elektron resurslar – bu raqamli formatdagi kitoblar, jurnallar, ilmiy maqolalar, ma'lumotlar bazalari va arxiv hujjatlaridir.

Elektron resurslardan foydalanishning asosiy imkoniyatlari:

- foydalanuvchilar istalgan vaqtda va joyda internet orqali materiallarga kirishlari mumkin;
- raqamli hujjatlarni qidirish va o‘qish qulayligi, matn ichidagi so‘zlarni tez topish;
- axborotning tezkor yangilanishi va kengayishi;
- multimediali kontentdan foydalanish imkoniyati (audio, video, interaktiv materiallar);

ISSN 3030-3907

-resurslarni yuklab olish yoki onlayn tarzda ishlatish imkoniyati.

Bu imkoniyatlar kutubxonaning ilmiy va ta’limiy ahamiyatini oshirib, foydalanuvchilar uchun keng qamrovli va qulay axborot muhitini yaratadi. Zamonaviy kutubxonachilikda masofaviy xizmatlar muhim ahamiyatga ega. Onlayn platformalar orqali foydalanuvchilar kutubxonaga borish shartisiz xizmatlardan foydalanishi mumkin.

Masofaviy xizmatlarning asosiy shakllari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- elektron resurslarga masofadan kirish;
- onlayn buyurtmalarni qabul qilish va kitoblarni bron qilish tizimi;
- chat-botlar yordamida tez-tez beriladigan savollarga avtomatik javob berish;

Bu xizmatlar kutubxona bilan foydalanuvchi o‘rtasidagi muloqotni soddalashtiradi va xizmat ko‘rsatishni yanada interaktiv qiladi.

Kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish xizmat ko‘rsatish jarayonlarini sezilarli darajada optimallashtiradi va samaradorligini oshiradi. Bu quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

- kutubxonachilarning ish yukini kamaytirish, xatoliklar sonini kamaytirish;
- axborotni tez va aniq qayta ishlash imkoniyati, shu jumladan avtomatik statistik hisobotlar tayyorlash;
- foydalanuvchilarga moslashtirilgan, shaxsiy xizmatlar ko‘rsatish imkoniyati;
- resurslardan foydalanishni tahlil qilib, kutubxona fondini yaxshilash va xizmatlarni rivojlantirish;
- foydalanuvchi uchun xizmat ko‘rsatish vaqtini qisqartirish va qulaylik yaratish.

Natijada, kutubxona zamonaviy, samarali va raqobatbardosh axborot muassasasi sifatida shakllanadi.

Mahalliy kutubxonalar uchun maxsus dasturiy ta’minot ishlab chiqish ularning ehtiyojlari va imkoniyatlariga to‘liq mos kelishi muhimdir. Har bir kutubxonaning hajmi, fond tarkibi, foydalanuvchilarning soni va xizmat ko‘rsatish shakli turlicha bo‘lishi mumkin. Shu sababli, universal dasturiy echimlar o‘rniga, mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan, qulay va samarali dasturiy vositalar yaratish kutubxona xizmatlarining sifatini sezilarli darajada oshiradi. Bunday echimlar, avvalo, avtomatlashtirish jarayonlarini soddalashtirish, ma’lumotlarni boshqarishni osonlashtirish, raqamli resurslarga tezkor kirishni ta’minlash kabi imkoniyatlarni beradi. Shu bilan birga, mahalliy dasturiy ta’minot ishlab chiqishda texnik qo‘llab-quvvatlash, yangilanishlarni tez va samarali amalga oshirish ham muhim hisoblanadi.

Kutubxona xizmatlarini avtomatlashtirish jarayonining muvaffaqiyati katta darajada kutubxonachilarning malakasiga bog‘liqdir. Yangi texnologiyalarni joriy etishda xodimlarning bilim va ko‘nikmalarini doimiy yangilab borish zarur.

ISSN 3030-3907

Shuning uchun kutubxonachilarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan tanishtirish, dasturiy ta’minotni samarali ishlatishni o‘rgatish muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon nafaqat professional bilimlarni oshirish, balki ish samaradorligini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Malaka oshirish kurslari, seminarlar, onlayn treninglar orqali kutubxonachilarni yangi texnologiyalarga moslashishga tayyorlash zarur.

Kutubxona xizmatlarini rivojlantirishda davlat va nodavlat tashkilotlar bilan samarali hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Ushbu hamkorlik moliyaviy, texnik va metodologik qo‘llab-quvvatlashni ta’minlab, avtomatlashtirish jarayonini tezlashtiradi va sifatini oshiradi. Davlat tomonidan kutubxonalarni raqamlashtirish va avtomatlashtirish bo‘yicha dasturlarni amalga oshirish, nodavlat tashkilotlarning esa texnologik va resurslar bilan ta’minlashdagi roli katta. Bundan tashqari, hamkorlik orqali kutubxonalar uchun yangi dasturiy ta’minotlar yaratish, xodimlar uchun treninglar tashkil etish, foydalanuvchilarga qulay xizmatlarni yo‘lga qo‘yish imkoniyati paydo bo‘ladi. Shuningdek, bu hamkorlik raqamli xizmatlarning keng targ‘iboti va jamoatchilik tomonidan qabul qilinishiga ham turtki bo‘ladi.

Kutubxona xizmatlarining avtomatlashtirilishi va raqamlashtirilishi foydalanuvchilar uchun ko‘plab yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bois, raqamli xizmatlarning ommaviy targ‘iboti katta ahamiyatga ega. Foydalanuvchilarni yangi xizmatlardan samarali foydalanishga o‘rgatish, ularning qiziqishini oshirish uchun turli usullar qo‘llanilishi mumkin. Bular jumlasidan – seminarlar, treninglar, ijtimoiy tarmoqlarda targ‘ibot, mahalliy jamoatchilik bilan aloqalarni mustahkamlash. Shuningdek, raqamli xizmatlarning afzalliklari, foydalanish qulayligi haqida axborot berish foydalanuvchilarda ishonch va qiziqishni uyg‘otadi. Bu esa, o‘z navbatida, kutubxona xizmatlaridan foydalanish darajasini oshirib, kutubxonani jamiyat hayotining muhim markaziga aylantirishga xizmat qiladi.

Mahalliy kutubxonalar uchun maxsus dasturiy echimlarni yaratish, kutubxonachilarni malakasini oshirish hamda davlat va nodavlat tashkilotlar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali avtomatlashtirish jarayonini yanada rivojlantirish mumkinligi aniqlangan. Shu bilan birga, texnik, moliyaviy va inson omillari bilan bog‘liq muammolar mavjudligi ham qayd etildi, ularga e’tibor qaratish va yechim topish lozim.

Umuman olganda, avtomatlashtirish kutubxona faoliyatining rivojlanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi. U nafaqat kutubxona xizmatlarini yangi bosqichga olib chiqadi, balki kutubxona foydalanuvchilari uchun yanada qulay va

ISSN 3030-3907

zamonaviy muhit yaratishga xizmat qiladi. Kelajakda avtomatlashtirish jarayonlarini yanada takomillashtirish va mavjud muammolarni bartaraf etish kutubxona sohasining taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 15-martdagi “Kutubxonalarni raqamlashtirish va avtomatlashtirish dasturi” to‘g‘risidagi qarori.
2. Boboev, A. (2020). Kutubxonachilik asoslari va axborot xizmatlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Karimov, D. (2019). Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kutubxonalar. T.: O‘zMU nashriyoti.
4. Rahimov, N. (2022). Kutubxonalarni avtomatlashtirish: amaliy tajribalar va istiqbollar. Toshkent: Ilmiy nashrlar.
5. KOHA Library Software Documentation. (2023). Available at: https://koha-community.org/
6. ExLibris Alma User Guide. (2023). Available at: https://exlibrisgroup.com/

ISSN 3030-3907